

HEIDI AIRAKSINEN & TIINA TUUPPURAINEN

SALATUN RAKKAUDEN HISTORIA

Like

Suomen Kulttuurirahasto, Alfred Kordelinin säätiö ja
Otavan Kirjasäätiö ovat tukeneet tämän kirjan kirjoittamista.

© Heidi Airaksinen, Tiina Tuppurainen ja
Like Kustannus / Kustannusosakeyhtiö Otava 2025
Helsinki

Kansi: Emmi Kyötsönen
Taitto: M. Pietikäinen

Kuvat joissa ei ole arkistolähdettä ovat kuvissa
olevien henkilöiden kotialbumikuvia.

Tekstin ja tiedonlouhinta kielletty.

LIKE

Like Kustannus
Helsinki
like.fi

ISBN 978-951-1-48104-1

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2025

Sisälllys

Aluksi	10
--------------	----

I TIENRAIVAAJAT

Samasukupuolisesta haureudesta	17
--------------------------------------	----

<i>Fredrik Cygnaeus</i> (1807–1881)	19
---	----

<i>Hanna Ongelin</i> (1848–1893)	25
--	----

Rikollista elämää – Homoseksuaalisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa	30
---	----

<i>Isa Asp</i> (1853–1872)	35
----------------------------------	----

<i>Ida Moberg</i> (1859–1947)	42
-------------------------------------	----

<i>Edvard Westermarck</i> (1862–1939)	46
---	----

<i>Magnus Enckell</i> (1870–1925)	54
---	----

<i>Cely Mechelin</i> (1866–1950)	60
--	----

<i>Vera Hjelt</i> (1857–1947)	65
-------------------------------------	----

<i>Lucina Hagman</i> (1853–1946)	70
--	----

<i>Helmi Tengén</i> (1875–1971)	75
---------------------------------------	----

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden historiaa	80
---	----

<i>Hilda Käkikoski</i> (1864–1912)	85
--	----

<i>Adolf Fredrik (Fritz) Wetterhoff</i> (1878–1922)	92
---	----

<i>Mauritz Stiller</i> (1883–1928)	97
--	----

<i>Wivi Lönn</i> (1872–1966) ja	
<i>Hanna Parviainen</i> (1874–1938)	102
<i>Edith Södergran</i> (1892–1923)	109
<i>Anastasia Mannerheim</i> (1893–1978) ja	
<i>Sophie Mannerheim</i> (1895–1963)	115
Sukupuolinormit kiristyvät	120
<i>Olavi Paavolainen</i> (1903–1964)	125
<i>Uuno Kailas</i> (1901–1933)	134
<i>Kaarlo Sarkia</i> (1902–1945)	138
<i>Valentin Vaala</i> (1909–1976)	144
Kaksoiselämää	149
<i>Tove Jansson</i> (1914–2001)	153
<i>Touko Laaksonen</i> (1920–1991)	162
<i>Mirkka Rekola</i> (1931–2014)	170

II SILMINNÄKIJÄT

Uuden ajan ihminen – Kimmo Kahrasta tuli	
sateenkaariyhteisön rohkeuden symboli	182
<i>Psyken alkuvaiheet</i>	184
<i>Ysikutonen oli tärkeä yhteisölle</i>	186
<i>Baarielämää ja uuden järjestön perustaminen</i>	187
<i>Ruotsissa kaikki oli paremmin</i>	189
Setan alkuvaiheet – Jussi Nissinen oli luomassa	
sateenkaariliikkeen perustuksia	192
<i>Kaunis poika astuu portista sisään</i>	193
<i>Lopullinen sysäys Setan syntymiselle</i>	196
<i>Bileiden salliva tunnelma</i>	197

Patologisoinnista vapauteen – Olli Stålström omistautui homouden sairausleiman kumoamiselle	199
<i>Tähtäimessä integraatio</i>	201
<i>Setan pornosodat eli kokoukset, jotka olivat riistäytyä käsirysyksi</i>	202
Risto Hartikainen: ”Armeijassa sain kokemuksen siitä, että minullakin on oikeus rakastaa”	205
Juhani Viherlahti: ”Elämäni on ollut hyvää”	215
Juha Holopainen: ”Kun minusta tuli omaishoitaja, rakkaus vain syveni”	226
Itsevarmasti asenteita muuttamaan – Tiina Lindfors loi yleisöä koskettaneen teoksen	233
<i>Pitääkö sitä suuntautumista toittotaa?</i>	234
<i>Vähemmistöstressi näkyi lesboyhteisössä</i>	236
<i>Läpimurtoteos keräsi suuria yleisöjä</i>	240
Maria Palmroth: ”En tajunnut, että minussa olisi muuta omituista kuin se, että olen romani”	242
Aids-kriisi saapuu Suomeen	251
<i>Nissinen ja Stålström olivat aids-aktivismiin pioneereja</i>	252
<i>Tappu Valkonen halusi vapautua salailun taakasta</i>	255
<i>Uusi lääke mullistaa hoidon</i>	258
Vaikenemisen kulttuuri – Pirkko Saisiosta tuli lesboyhteisön esikuva	260
<i>Aina vain näitä homoja</i>	261
<i>Häiriintynyt naisen identiteetti</i>	262
<i>Kainin tytär ja homouden häivyttäminen</i>	263
<i>Tie eturivin kirjailijaksi ja julkilesboksi</i>	265

”Savipainiesityksissä oli helvetinmoinen siivoaminen”	
– Ursula Drake oli osa piristävän anarkistista Extaasi-ryhmää	267
<i>Anarkisteihin tutustuminen</i>	268
<i>Mikset ole lesbo vain viikonloppuisin?</i>	270
<i>Aino-Maija Elonheimo</i> : ”Uskonto liittää minut sukupolvien jatkumoon”	271
<i>Eva Isaksson</i> : ”Kaikkina aikoina ihmiset ovat joutuneet etsimään omaa tietään”	279
<i>Koo Aalto</i> : ”Tunsin jo lapsena enemmän yhteenkuuluvuutta eläinten kuin ihmisten kanssa”	287
1990-luku – Lex Dahlgrenin vuosikymmen	296
<i>Kati Mustola ajoi 1990-luvulla sateenkaariperheiden oikeuksia</i>	298
<i>Piilofemmen tunnustuksia</i>	300
<i>Marja Niemi</i> : ”Olen löytänyt oman paikkani”	302
<i>Kuisma Savisalo ja Ipa Kivinen</i> : ”Vihdoin uskallan puhua ja olla oma itseni”	307
<i>Jyri Autio ja Pentti Ahonen</i> : ”Joskus sanomme, että kuule, minulla on yksi hyvin tärkeä asia: minä rakastan sinua”	316
2000-luku laajentaa perspektiiviä	326
<i>Nousukausi ja perustuslakiuudistus</i>	327
<i>Valtavirran ja marginaalin jännitteinen suhde</i>	328
<i>Hiljaista ja räyhäkkää aktivismia</i>	329
<i>Intersukupuoliset lapset ovat lainsuojattomia</i>	331
”Uki”: ”Ajattelen jälkeeni tulevien sukupolvien lapsia ja toivon, ettei heidän tarvitse käydä tätä läpi”	334

Transihmisten asema sateenkaariliikkeessä – Kati Sirkkiä ymmärsi mediaa ja tarjosi transyhteisölle samaistumispintaa	340
<i>Askel kohti julkisuutta</i>	341
<i>Yllätys henkikirjoittajan luona</i>	342
<i>Asiat muuttuvat pikkuhiljaa</i>	344
<i>Homoliikkeen vaikea suhde transihmisiin</i>	346
<i>Transihmisten järjestäytyminen</i>	348
<i>Transhoitojen keskittyminen ja portinvartijasysteemi</i>	350
 <i>Tanja von Knorring:</i> ”Toivoisin, että ihmiset tulisivat kaapista mahdollisimman varhain”	352
 Lopuksi	364
 <i>Lähteet</i>	366
<i>Hakemisto</i>	378
<i>Kiitokset</i>	382

ALUKSI

ANNA MEIDÄN JOHDATTAA sinut salattujen tarinoiden ja piilotettujen muistojen äärelle. Kerromme sinulle iloista ja suruista, rakkaudesta ja menettämisestä – tuiki tavallisista asioista – jotka laki, häpeä ja pelko ovat menneiden vuosikymmenten aikana hiltä jentäneet.

Valtavirran historiankirjoituksen rinnalla kulkee toinen, vaietumpi historia. Se kertoo elämästä sairausluokituksen ja rikosnimikkeen varjossa. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä on kuitenkin aina ollut, luultavasti paljon enemmän kuin osaamme edes kuvitella. Onneksi jokaisen sateenkaarevan ihmisen elämä ei ole ollut vallitsevista asenteista ja laeista huolimatta pelkkää kärsimystä. Läheisten ja yhteisön suhtautuminen on voinut olla neutraalia tai jopa hyväksyvää. Onnekkaita ovat löytäneet oman yhteisönsä, valitun perheensä, ja saaneet elää rakastettuina ja hoivattuina.

Usein nämä onnellisetkin tarinat ovat jääneet piiloon, sillä niistä on vaiettu. Jälkipolvet ovat hävittäneet päiväkirjoja, valokuvia ja kirjeenvaihtoa, jotka olisivat saattaneet paljastaa sukulaisen normista poikkeavan identiteetin. Olemme halunneet pelastaa nämä muistot ennen kuin ne katoavat kokonaan. Ne ansaitsevat tulla kuulluiksi ja muistetuiksi.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden moniaisuutta kuvaavaa nyky-sanastoa ei sateenkaarevilla esivanhemmillamme ollut käytössä, kun he pohtivat omaa identiteettiään ja erilaisuuden kokemuksiaan. Ystävättärien läheiset suhteet tai miesten välinen ystävyys on historian-

kirjoissa tulkittu usein heteronormatiivisesti, ja siksi monia sateenkaarevia rakkaustarinoita on jätetty huomiotta. Historiankirjoitus on luonteeltaan keskeneräistä ja puutteellista, mutta tämän kirjan avulla pyrimme täydentämään vajavaista kokonaiskuva.

Käytämme kirjassa ilmaisuja *sateenkaariyhteisö* ja *sateenkaari-ihminen* viittaamaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin myös aikana, jolloin näitä sanoja ei vielä käytetty. *Queer*-sanaa käytämme sateenkaarevuuden synonyymina paitsi queer-teorian yhteydessä, jolloin sana viittaa normien vastustamiseen.

Kirjassa on kaksi osaa. Ensimmäinen osa kertoo 1800-luvun lopulta alkaen vaikuttaneista sateenkaari-ihmisistä ja jälkimmäinen haastattelujen kautta niistä, jotka yhä muistavat sateenkaarihistoriaa ja ovat olleet paikalla, kun sitä on kirjoitettu.

Ensimmäisen osan sateenkaari-ihmisiä kutsumme ”tienraivaajiksi”, sillä jokainen heistä on vaikuttanut olennaisella tavalla suomalaiseen kulttuuriin ja osaltaan myös vähemmistöjen asemaan. Heitä ovat esimerkiksi ”homosalonkia” kotonaan pitänyt Fredrik Cygnaeus (1807–1881), Naisasialiitto Unionin perustaja Lucina Hagman (1853–1946) sekä yksi Suomen ensimmäisistä naiskansanedustajista, Hilda Käkikoski (1864–1912). Elämäntarinoiden alussa on pieniä kuvitteellisia välähdyksiä henkilöiden elämästä, hetkiä, jotka hyvinkin olisivat voineet tapahtua myös todellisuudessa.

Kirjan toisessa osassa ”silminnäkijöiksi” kutsumamme ihmiset kertovat kokemuksistaan omin sanoin. Olemme etsineet haastateltavia

pääosin haastattelukutsulla, jota jaettiin sosiaalisessa mediassa ja sähköpostilistoilla. Pyrimme valitsemaan kirjaan ihmisiä mahdollisimman monipuolisista taustoista. Haastateltavien löytäminen etenkin pikkupaikkakunnilta oli kuitenkin haastavaa, mikä heijastelee osin myös sitä, että ihmiset ovat muuttaneet menneinä vuosikymmeninä suurten kaupunkien ulkopuolelta etenkin Helsinkiin vapaamielisemmän ilmapiiriin toivossa.

Haastattelemme kirjassa paitsi tavallisia ihmisiä, jotka kertovat elämästään ja rakkauksistaan, myös suomalaisen homoliikkeen pioneereja, kuten Jussi Nissistä, Kimmo Kahraa ja Tiina Lindforsia. Kerromme suomalaisen yhteiskunnan muutoksista ja maailman mullistuksista, jotka ovat vaikuttaneet sateenkaariyhteisön elämään. Vaikka maailmansodat olivat järkyttäviä globaaleja kriisejä, poikkeusolosuhteet saattoivat tuoda vähemmistöille uudenlaisia tapoja kohdata toisiaan, mistä hyvä esimerkki ovat taiteilija Touko Laaksosen eli Tom of Finlandin (1920–1991) kokemukset sekä niistä inspiroituneet teokset.

Kirja keskittyy henkilökuviin, mutta pääsemme niiden kautta esittelemään vain pienen osan siitä moniulotteisesta maailmasta, jossa sateenkaarevat ihmiset ovat Suomessa vuosikymmeniä sitten eläneet. Kansien ulkopuolelle jää paljon kiinnostavia ihmisiä ja aiheita, jotka ovat olleet tärkeitä sateenkaari-ihmisille eri vuosikymmeninä. Toivomme, että kirjamme toimii keskustelunavaajana ja inspiroi muita kirjailijoita tarttumaan tärkeisiin sateenkaari-historiallisiin aiheisiin, joita vain sivuamme tai jotka jäävät kokonaan käsittelemättä.

Haastattelujen kautta keräämme talteen tärkeää muistitietoa menneiltä vuosikymmeniltä. Missä ihmiset tapasivat toisiaan? Missä käytiin juhlimassa? Pystyikö kumppanin kanssa elämään yhdessä? Miten lähipiiri suhtautui sateenkaari-identiteettiin vai uskalsiko asiasta edes kertoa? Silminnäkijät olivat paikalla, kun historiankirjoista tutut lakimuutokset ja muut yhteiskunnalliset mullistukset tapahtuivat Suomessa 1960-luvulta alkaen. Tuomme esiin niin

makro- kuin mikrohistoriaa luodaksemme mahdollisimman monipuolisen kuvan siitä todellisuudesta, jossa sateenkaari-ihmiset ovat meitä ennen eläneet. Varsinaisen kirjoitustyön olemme jakaneet niin, että Heidi vastaa teoksen ensimmäisestä osasta ”Tienraivaajat” ja Tiina toisesta osasta ”Silminnäkijät”.

Emme halua, että nykyiset tai tulevat seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöt joutuvat elämään tilanteessa, jossa he tuntevat olevansa ainoita maailmassa. Haluamme tämän kirjan avulla tuoda esiin historiaa, johon sateenkaarevat ihmiset voivat liittyä ja tuntea kuuluvansa. Menneisyyden tunteminen on olennaista myös siksi, että emme unohtaisi niitä ihmisiä, jotka ovat taistelleet sateenkaarevien oikeuksien puolesta ja joiden ansiosta ihmisoikeudet ovat menneet eteenpäin. On myös tärkeä muistaa, miten helposti saavutetut oikeudet voivat hävitä, jos niiden puolesta ei taistella.

Me tukeudumme niihin tutkimuksiin ja tietoihin, joita tällä hetkellä on saatavilla. Kirjaan haastatellut ihmiset ovat kertoneet kokemuksistaan siten kuin he tapahtumat itse muistavat. Kiitämme sydämestämme niitä, jotka ovat tehneet töitä sen eteen, että sateenkaarevien esivanhempiemme elämä tulisi nähdyksi ja kuulluksi. Kiitämme myös jokaista silminnäkijä-haastateltavaa siitä, että he ovat avanneet meille näkymän elämäänsä ja lisänneet tietoaamme jakamalla henkilökohtaisia kokemuksiaan kanssamme. Nyt nämä tarinat ovat meidän kaikkien luettavissa ja osa suurempaa historiankirjoitusta.

Heidi & Tiina

I

TIENRAIVA AJAT

SAMASUKUPUOLISESTA HAUREUDESTA

*”Jos joku harjoittaa haureutta toisen samaa
sukupuolta olevan kanssa; rangaistakoon kumpikin
vankeudella korkeintaan kahdeksi vuodeksi.”*

SUOMEN RIKOSLAKI 20 LUKU, 12 PYKÄLÄ,
1 MOMENTTI 1894–1971

”SAMASUKUPUOLISEN HAUREUDEN” harjoittaminen määriteltiin rikoslaissa rangaistavaksi vuonna 1894 Suomen ollessa vielä osa Venäjän keisarikuntaa. Laki kumottiin vasta 1971 Suomen oltua itsenäinen valtio jo 54 vuotta. Tuntuu uskomattomalta, että Suomessa tuomittiin ihmisiä 1800-luvun lopulla kirjatun lain perusteella monen kymmenen vuoden ajan, vaikka maailma muuttui lain säätämisen jälkeen kohisten. Suomi itsenäistyi, naiset saivat äänioikeuden – ja pian jo pitkät housutkin jalkaan – oppivelvollisuuslaki piti huolen lasten koulunkäynnistä ja sivistämisestä, maailmansotia sodittiin kaksin kappalein, Helsingissä ihmeteltiin olympialaisten mukanaan tuomaa kansainvälistä tunnelmaa, ihmiset muuttivat töiden perässä maalta kaupunkeihin. Nuorisokulttuuri muuttui. Oli rockia, farkkuja, buutseja, liian pitkiä hiuksia ja kansainvälisiä idoleita, joiden perään kaivata. Illanvietoissa ja diskoissa tavattiin muita samanlaisia, musiikki-lehtiä luettiin. Maailma tuli lähemmäs pohjoista nuorisoa.

Mutta vaikka maailma muuttui, laki pysyi samana. Jopa ihmisten asenteet muuttuivat sallivammiksi, mutta laki ei. Vaadittiin vuosi-

kymmenien ajan hiljaista ja äänekästä vastarintaa ennen kuin ”samasukupuolinen haureus” poistettiin rikoslaista. Jotta me ymmärtäisimme, miten se tapahtui, on aloitettava kaukaa, juuri tuolta 1800-luvulta. Mielellämme kertoisimme sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen tarinaa vieläkin kauempaa menneisyydestä, mutta vastaan tulee käytännön ongelma: tiedon puuttuminen. Niinpä lähdemme liikkeelle sieltä, mistä tietoa löytyy. Tervetuloa siis kanssamme 1800-luvun Suomen suuriruhtinaskuntaan!

FREDRIK CYGNAEUS

(1807–1881)

Kuvittele aurinkoinen aamu Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupungin Helsingin Senaatintorilla. Aurinko kimmeltää aamukasteen kostuttamilla mukulakivillä, lokkiparvi nahistelee vastavalmistuneen tuomio-kirkon edustalla päivystävien pulujen kanssa. Aukiolla on vilskettä, eri ikäiset miehet astelevat Engelin suunnittelemaa komeata yliopiston päärakennusta kohti. Joukosta erottuu liehuvaan mustaan venetsialaisviittaan sonnustautunut tanakka mies, jonka pyöreitä kasvoja kehystävät tummat tuuheat hiukset ja paksut pulisongit. Viittansa alla hän kantaa jonkinlaista paperikääröä. ”Kas, tuolla tulee rehtori Cygnaeus niin ylpeänä, pohjalaiset kultapojat kainalossaan”, naljailee joku viittaan pukeutuneen herran mukanaan kantamasta Pohjalaisen Osakunnan nimiluettelosta inspiroituneena.

VITSI EI AUKENE nykyihmiselle heti. Ensin on tiedettävä, että yliopistolla ei ollut vielä yhtään naisopiskelijaa – ensimmäisenä naisena yliopistoon hyväksyttiin Maria Tschetschulin vuonna 1870. Tämä kyseinen herra, historioitsija Fredrik Cygnaeus, toimi yliopistovirkansa lisäksi myös rehtorina Helsingin yläalkeiskoulussa, joka oli jonkinlainen yläasteen edeltäjä. Kainalossaan Cygnaeus kantoi yliopiston Pohjalaisen Osakunnan nimilistaa, olihan hän osakunnan eli opiskelijajärjestön kuraattori, jonkinlainen puheenjohtaja. Koska

yliopistolla ei naisia näkynyt, koostui nimilistä miehistä. Tämän muiston nimelistasta ja siihen liittyvistä sutkauksista kertoo Emil Nervander Fredrikiä ylistävässä elämäkerrassa. Elämäkerturi kuvailee myös, että tämä kulturelli ja sivistynyt poikamies kestitsi salongissaan yliopiston opiskelijoita, mutta aikalaisten naljailu ”kultapojista” saattoi sisältää myös viitteitä Fredrikin homoseksuaalisuudesta. Tästä elämäkerturi ei tietenkään mainitse sanallakaan. Huhuja kuitenkin vahvistivat seuraavan vuosisadan alussa saksalaiselle seksologikuuluisuudelle Magnus Hirschfeldille kerrotut tarinat Fredrikin mieltymyksestä nuorukaisten seuraan.

Fredrikin tie yliopistovirkaan oli ollut pitkä ja mutkainen. Nervander kertoo Fredrikin vältelleen opiskelua ja vitkastelleen tenttien ja tehtävien palauttamisen kanssa. Nuori Fredrik muutti Turun yliopistoon opiskelemaan ja oli jatkuvasti rahapulassa ostettuaan itselleen jälleen uuden puvun tai tyylikkää kengät. Hänen isänsä, kunnian-

arvoisa Porvoon piispa, kirjoitti pojalleen maaliskuussa 1830:

”Rakas lapseni! Tapasi mukaan olet jättänyt minut tietämättömäksi omista asioistasi, jotka kuitenkin ovat minun sydämelläni. Etkö ole ajatellut mitään opinnäytettä tällä lukukaudella? Miten ovat rahaasiat? Et arvaa, miten vaikeaa on, kun varattomana ja apuneuvoitta täytyy pikaisesti hankkia rahaa.”

Haaveileva nuorukainen käytti aikaansa runojen kirjoittamiseen ja liikkui kansallisromanttisissa porukoissa. Hän osallistui Runebergin ja Snellmanin kanssa Lauantaiseuran kokoontumisiin, joissa keskusteltiin suomalaisen

Fredrik Cygnaeus.

Kuva: mahdollisesti M. Rademacher / Museovirasto, Historian kuvakokoelma.

kirjallisuuden ja kulttuurin kehityksestä. Seuran ansiosta perustettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vuonna 1831.

Fredrikin omat runoelmat olivat kovin paatoksellisia ja isänmaallisia, ja myöhemmin häntä kritisoitiin lehdissä runojen heikkouksista. Mikään ei kuitenkaan horjuttanut hänen uskoaan itseensä, vaan hän jatkoi runoiluja, kunnes sai niitä julkaistuksi lehdissä. Vuonna 1837 ilmestyi esikoisteos, runokokoelma *Jääkynttilät*.

Maisterintutkinnon suoritettuaan Fredrikin rinnassa sykkinyt kaukokaipuu konkretisoitui opintomatkaksi Englantiin, jossa hänen oli tarkoitus opiskella kieltä. Tukholma kuitenkin hurmasi nuoren miehen niin, että opinnot taisivat unohtua. Rahapula pakotti hänet palaamaan suunniteltua aiemmin takaisin kotimaahan. Ehkä siihen vaikutti myös Suomessa leviävä koleraepidemia, joka herätti huolta lähipiirin voinnista. Fredrik oli matkustanut Ruotsiin lainarahalla, ja tavoilleen uskollisena hän käytti vauhdilla hupenevat varansa ravintolailtoihin ja teatterikäynteihin. Tukholmassa Fredrik oli päässyt nopeasti seurapiireihin ja tavannut paikallista sivistyneistöä. Erään Tukholmassa asuvan suomalaismiehen, Gustaf Mellinin, kanssa hän solmi ”liiton koko lyhyen ihmiselämän ajaksi”, kuten elämäkerturi Nervander kuvailee häveliäästi. Fredrik ja Gustaf viettivät iltojaan viinipullon äärellä ja keskustelivat runoudesta, joka kiinnosti kumpakin. Mellin lähetti vielä vuosia myöhemmin kirjeitä, joissa hän kannusti ystäväänsä seuraamaan runollisia taipumuksiaan.

Palattuaan Suomeen Fredrik toimi ensin opettajan virassa Haminassa heittäytyen koko sydämeästään nuorten kadettien opettamiseen. Vielä vuosia opettajatyön jälkeen Fredrik sai kirjeitä, joissa entiset oppilaat kiittelivät häntä esimerkiksi näin kaunopuheisesti:

”Te saitte runsaan sadon kunnioitusta ja rakkautta. Vasta teiltä opin tunteen kaikkea kaunista ja jaloa kohtaan. Te annoitte ennen tunte mattoman vauhdin siihen saakka vain hitaasti juosseelle ajatusten ja tunteitten virralle.”

Mutta Haminassa Fredrik ajautui jälleen rahapulaan tuhlattuaan hulppeisiin asuihin, ja niin hän lähti kohti Helsinkiä toiveenaan

yliopistovirka. Hän kirjoitti historian väitöskirjan ja uskoi sen edesauttavan vakituisen opetusviran saamisessa. Sitä hän ei heti onnistunut saamaan, joten hänen oli tyydyttävä virkaan Rikhardinkadun triviaalikoulun rehtorina. Siellä hän opetti rehtorintöidensä ohella uskontoa, latinaa, hepreaa ja suomen kieltä, mutta opettaminen ei varsinaisesti kiinnostanut häntä, ja pian hän saikin keskittyä ainoastaan rehtorintyöhön.

Samoihin aikoihin hänet valittiin Helsingin yliopiston Etelä-Pohjalaisen Osuuskunnan kuraattoriksi. Hän järjesti opiskelijoille illanviettoja ja kirjoituskilpailuja ja oli ilmeisen pidetty puheiden pitäjänä. Näin muistelee eräs entinen opiskelija:

”Silloin astui salista tanakkakasvuinen mies, jolla oli tuuhea poskiparta, tarttui lasiin, ja samalla kun hän kiinnitti lämpimän ja syvän katseensa meihin nuorukaisiin, alkoi hänen huuliltaan tulla yksi noita syvämietteisiä ja tulisia puheita, joilla hän niin monesti on hurmannut nuorukaissydämen. Se oli Fredrik Cygnaeus, joka pohjalaisten kuraattorina lausui meidät tervetulleeksi tähän osakuntaan.”

Rehtorintöiden lomassa Fredrik haaveili jälleen matkasta, tällä kertaa Etelä-Eurooppaan. Hän haki yliopistolta rahoitusta ja vihdoin vuonna 1842 tarppäsi. Apurahan turvin hän sanoi tutkivansa Ruotsin valtakunnan sotia 1700-luvulla ensin vuoden arkistoissa Etelä-Euroopassa ja sitten Keski-Euroopassa. Suunnitelmat eivät täysin toteutuneet, ja rahapula yllätti Fredrikin taas kerran. Ensin hän ehti kuitenkin nauttia maisemista Italiassa asti erinäisten matkaseuralaisten kanssa. Hänen ei ollut koskaan vaikea löytää seuraa, jonka kanssa saattoi nauttia kulttuurista milloin missäkin matkakohteessa.

Erityistä onnea Fredrik näyttää tunteneen Montpellierissä Ranskassa, jossa hän tutustui nuoreen saksalaiseen nimeltä Vilhelm Dörr. Yhdessä he tekivät matkoja lähiseuduille ja nauttivat luonnon kauneudesta ja jylhistä vuoristomaisemista. Montpellieristä ystävilleen lähettämiensä kirjeiden perusteella Fredrik innostui löydettyään materiaalia Ruotsia 1600-luvulla hallinneesta Kuningatar Kristiinasta, jolla tiedetään olleen suhteita niin naisten kuin miestenkin kanssa ja

jonka olemuksessa oli naisellisuuden sijaan enemmän maskuliinisia ja androgyynejä piirteitä. Löydöt herättivät tutkijan innon Fredrikissä, mutta siitä huolimatta työ ei tullut koskaan valmiiksi, vaan hän julkaisi siitä vain ensimmäisen osan. Siinä hän kirjoittaa, että ”*sieluni ei kuitenkaan ole tehty tämänlaatuista työtä varten*”.

Lopulta Fredrik palasi Suomeen. Matkakassa oli tyhjä, eikä tutkimustyö ollut ottanut onnistuakseen. Sen sijaan hänen matkoilla kirjoittamansa runot julkaistiin kotimaassa. Varsinainen läpimurto oli keväällä 1848 pidetty puhe ylioppilaille Flooran päivän keväisessä juhlassa. Samana vuonna monet Euroopan kansat olivat nousseet vastustamaan Napoleonin valloituksia, ja tutuin nimitys tuolle ajalle lienee Euroopan hullu vuosi. Ranskassa tapahtui tyytymättömien kansalaisten aikaansaama vallankumous, jossa kuningas syöstiin vallasta. Kansallisuusaate vahvistui ympäri Eurooppaa. Venäjään kuuluvassa Suomen suuriruhtinaskunnassa kansallisuusaate kulminoitui tuossa Flooran päivän juhlassa ensimmäistä kertaa esitettyyn Maamme-lauluun, jonka sanat oli tilattu Fredrikin ystävältä Johan Ludvig Runebergiltä. Juhlassa pitämässään puheessa Cygnaeus puhui synnyinmaansa Suomen puolesta niin, että monisatapäinen yleisö kuunteli vaiti kokonaisen tunnin kestävää puhetta ja puhkesi hurraahuutoihin sen päättyessä.

Samana vuonna Fredrik sai vihdoinkin viran yliopistolla. Hänestä tuli estetiikan ja nykykansain kirjallisuuden professori. Nyt hän oli kauan kaipaamassaan virassa ja käytti vaikutusvaltaansa Ylioppilastalon rakentamiseen sekä onnistui puhumaan rahoituksen Helsingin ensimmäiselle vakitukselle teatteritalolle. Kotimaisen kulttuurin vaalimisesta ja edistämisestä tuli hänen elämäntehtävänsä. Hän rakennutti Kaivo-puistoon komean huvilan, jonka seinille hän keräsi valtavan määrän taidetta. Huvilastasta tuli hänen kuolemansa jälkeen ensimmäinen helsinkiläinen taidemuseo, Cygnaeuksen galleria, joka oli yleisölle auki vuoteen 2014 asti.

Naisia ei paljoa Cygnaeuksen elämässä näkynyt, ja hän piti yksityiselämänsä visusti omana tietonaan, vaikka tiedämmeikin millaisia huhuja siitä yliopistomaailmassa liikkui. J. V. Snellman mainitsi

Cygnaeuksen hautajaispuheessa, että ei osaa sanoa hyvän ystävänsä yksityiselämästä juuri mitään.

”Minun tulisi kenties lisätä jotain Cygnaeuksen omasta yksityisestä elämästä. Mutta varmaan kukaan ei tiedä mitään siitä. Lähes 60-vuotisen tuttavuuden ja ystävyyyden jälkeen, joka ei päiväkseen ole häiriytynyt, on tämä elämä minullekin salaisuus. Hän ei rakastanut puhua siitä. Hän tiesi myös, että hänen oma yksityinen elämänsä kuului siihen katoavaan unimaailmaan, jonka kanssa hän ei tahtonut olla missään tekemisissä.”

Cygnaeuksen yksityiselämässä oli jotakin sellaista, jota ei voitu julkisesti lausua. Jos tarinat ja huhut pitivät paikkansa, ei varmasti olisi ollut sopivaa paljastaa homosalonkia ja muita paheita varsinkaan kuuluisan kulttuurimiehen hautajaisissa. 1900-luvun alussa tarinat salongista ja nuorista miehistä elivät kuitenkin vielä vahvasti. Cygnaeuksen taivoista nimittäin raportoi Fritz Wetterhoff, joka kuului kotimaisen jääkäriiliikkeen perustajiin ja oli avoimesti homoseksuaali. Kun saksalainen seksologi Magnus Hirschfeld työsti kunnianhimoista tietokirjaansa *Miesten ja naisten homoseksuaalisuus* (1914), hän haastatteli Wetterhoffia saadakseen tietoa suomalaisten homoseksuaalien elämästä. Wetterhoff kertoi muun tiedon muassa suomalaisesta yliopistomiehestä ja kulttuurivaikuttajasta Cygnaeuksesta. Hänen mukaansa tämä piti kotonaan vain miehille tarkoitettua salonkia, jonka tunnelma oli avoimen homoseksuaalinen. Sen tarkemmin ei Wetterhoffkaan salaperäisen salongin tapahtumista kertonut, joten ne jäivät kirjaimatta aikakirjoihin.

HANNA ONGELIN

(1848–1893)

*Hanna on tottunut kulkemaan junan käytävillä, eikä häntä paljoa hetkauta, vaikka juna kaartaakin mutkassa vauhdikkaasti. Hän lompasii hie-
man liian suurissa miesten kengissä ja Selman korjaamassa hyvin istuvassa
miesten puvussa eteenpäin ja pysähtyy jokaisen penkkirivin kohdalla.*

*”Tehän näytätte sangen kulturellilta”, hän tokaisee siistiin palttooseen
ja hattuun sonnustautuneelle sikaria polttavalle miehelle. Miehen vieressä
on nainen, joka yrittää pitää uteliaan katseensa hansikoiduissa käsissään,
jotka hän on laskenut syliinsä.*

”Jaa että minäkö?” mies nostaa katseensa ihmetellen.

*”Juuri te! Ja siksi tarjoankin teille nyt aivan erityisen hienoa kirjalli-
suutta aivan erityisen hienoon hintaan”, Hanna vastaa ja ojentaa miehelle
nähtäväksi Ödets domin. ”Tämä oli menestys Ruotsissa!”*

*”Vai niin, vai niin”, mies vastaa tärkeän oloisena ja katsahtaa sitten
vieressään istuvaa naista. ”Vaimoni lukee paljon.”*

*”Sittenhän tämä voisi sopia teille paremmin kuin hyvin”, Hanna vastaa
tyytyväisenä. ”Sujuuko rouvalta ruotsi?”*

*”Kyllähän toki, vaikka olisi ranskaksikin!” mies hörähtää ja Hanna
ehtii nähdä sievän punan nousevan vaimon kasvoille ennen kuin hän
kääntää päänsä pois päin kohti junan ikkunaa.*

*Mies maksaa kirjan ja antaa vielä pari penniä päälle. Hanna ei kos-
kaan lakkaa ihmettelemästä sitä, miten yksi mies voi olla niin kohtelias,
kun taas joku toinen saattaa heittää millä tahansa käteen osuvalla häntä
päin kasvoja.*

~

HANNA ONGELIN HALUSI vain ja ainoastaan kirjoittaa. Mahtoiko hän tietää sen jo lapsena? Hänen isänsä oli pappi ja kuoli Hannan ollessa vielä lapsi. Hänen äitinsä oli lahjakas akvarellimaalari, minkä vuoksi Hannakin laitettiin jo varhain piirustuskouluun. Hanna sai myös virallisen koulutuksen helsinkiläisessä ruotsinkielisessä tyttökoulussa. Kirjoittaminen vei Hannan hänen ensimmäiseen työpaikkaansa senaatissa, sillä kaunis ja selkeä käsiala oli hyödyksi puhtaaksikirjoittajan työssä. Tämä ei varmaankaan ollut aivan sitä kirjoittamista, mistä Hanna haaveili, joten parin vuoden jälkeen hän jätti työnsä ja omisti kaiken aikansa omille teksteilleen.

Hanna oli näyttävä henkilö. Hän pukeutui miesten pukuihin, leikkautti hiuksensa lyhyiksi ja kulki sikari suupielessä. Hannaan kiinnitettiin huomiota, missä ikinä liikkuikaan. Hän oli ilmeisen itsevarma ja naisasiaa käsittelevien tekstiensä perusteella hyvinkin kiihkeä mieli-piteissään. Hänen pamflettinsa ja kirjoituksensa käsitelivät tasa-arvokysymyksiä, kuten seksityötä ja luokkayhteiskuntaa. Vuonna 1881 ilmestyneessä pamfletissa *Mietteitä muutamista yhteiskunnallisista kysymyksistä* Hanna kirjoittaa naisten asemasta näin:

”Kun on puhe naisen ’emansipatsioonista’, ajatellaan tavallisesti vain sivistynyttä naista. Talonpoikaisnaista ei koskaan mainita. – Aina puhutaan siitä, että nainen on muka liian heikko suorittamaan sitä tai sitä työtä tai virkaa, jolloin tavallisesti on kysymys sangen helpoista tehtävistä. Mutta talonpoikaisnaisesta, joka pui rihtä ja raataa miehen rinnalla ja tämän levätessä hoitaa talousaskareet, jotka talonpoikaiskodissa kysyvät hyvin paljon voimaa, puhumattakaan siitä, että hänen sen ohessa usein täytyy yöt läpeensä vaalia vastasyntyntä tai sairasta lasta – hänestä ei puhuta.”

Vuonna 1881 ilmestyi Hannan pääteos *Ödets dom* eli Kohtalon tuomio. Tämä 1700-sivuinen Ruotsissa ilmestynyt goottilainen romaani

olisi ansainnut suurempaa huomiota ilmestyessään, mutta Hanna ei ollut mieskirjailija, joten vaikka teos käännettiin heti ilmestymisen jälkeen norjaksi ja sai huomiota Ruotsissa, se jäi kirjailijan ainoaksi – ja lyhytaikaiseksi – menestykseksi painuen lopulta unholaan.

Lieneekö kirjailijan paatoksellinen tyyli syynä siihen, ettei hänen pääteoksiaan suomennettu lainkaan. Vai liittyikö se poikkeukselliseen ulkonäköön? Ilmeisesti aikalaiset pitivät hänen miehekästä ulkoasuun niin paheksuttavana, että hän ei saanut ansaitsemaansa huomiota. Ja ehkäpä syynä oli myös se, että hän eli parisuhteessa näyttelijätär Selma Lundahlin kanssa?

Selma oli Suomalaisen Teatterin – ensimmäisen suomenkielisen ammattiteatterin – ensimmäisiä naisnäyttelijöitä. Selma oli aloittanut näyttelijänuransa jo lapsuudenkaupungissaan Porissa ja liittynyt sitten kiertävään teatteriseurueeseen, vaikka vanhemmat vastustivat tyttärensä uravalintaa. Selma oli ilmeisen hurmaava ja lahjakas, ja Suomalaisessa Teatterissa hän tapasi tulevan aviomiehensä Arthur Lundahlin. Molemmat esiintyivät Suomalaisen Teatterin päärooleissa, mutta Arthurin kuolemaan johtanut sairaskohtaus päätti heidän yhteiselämänsä ja pian hiipui myös Selman näyttelijänura. Selma nimittäin sairastui kuumetautiin, joka vaurioitti hänen muistiaan, ja hän jäi sekä leskeksi että vaille työtä joutuen elättämään yksin neljää pientä lastaan.

Mutta Selma ei tiennyt, että häntä odotti kokonaan uusi elämä. Hän ei antanut vaikean elämäntilanteen lannistaa itseään ja tarttui toimeen. Marraskuussa 1885 *Wiipurin Sanomissa* ilmestyi seuraavanlainen mainos:

*Harmainveljesten katu 6, Käherry- ja hiusleikkauslaitos
sekä naisille että herroille, kaikille säätyluokkaa eroittamatta, avataan
lauantaina tämän marraskuun 7 p:nä allekirjoittaneen nimellä. Morsia-
mia puetaan ja hiuslaitokset järjestetään kodeissa, joista hyväntahtoisesti
on päivää ennen ilmoitettava.*

Wiipurista marraskuun 6 p:nä

Selma Lundahl